

УДК 94(47)»17»

Тетяна Гошко

к.і.н., Український католицький університет

ПИТАННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ Й БЕЗПЕКИ РУСЬКИХ МІСТ НА СЕЙМАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В XV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Складна міжнародна ситуація й постійна загроза війни примушували короля і шляхту приділяти питанням оборони держави особливу увагу. Обговорення цієї проблеми часто виносилося на сеймові засідання, зокрема питання про оборону та порядок у містах. Не були обділені увагою і міста приватні та малі. Відповідальність за зміцнення обороноздатності міст часто покладалася не лише на міщан, а й на представників шляхетського стану, часто на старосту чи підстаросту. На сеймах розглядали питання і про побудову та укріплення міських мурів, і про заходи, які б запобігали їхньому руйнуванню, про забезпечення міст усім необхідним для протидії ворожим нападам. Сеймові конституції не лише звільняли міста від окремих податків з тим, щоб кошти було використано для зміцнення міських мурів, а й захищали їх від можливого шляхетського свавілля. Сейми прописували і обов'язки міст у разі війни та їх долученість до формування посполитого рушення. Щоправда, незважаючи на складну міжнародну ситуацію більшість сеймових постанов мали конкретного адресата і були звернені лише до окремих міст. Системно питання розвитку і зміцнення міст на сеймах практично не порушували.

Ключові слова: оборона міст, міські мури, муніція, податки, лібертація, посполите рушення, сейм, сеймова конституція, прикордонні міста.

Однією із засадничих і давніх функцій міста була функція оборонна. Хоч вона в пізньому Середньовіччі вже не виходила на перший план, і міста активніше дбали про розвиток економічних відносин та правове оформлення свого існування, але ця функція ніколи не сходилася нанівець. У Короні Польській, де основою війська було посполите рушення, обов'язок оборони держави і її кордонів переважно покладалася на шляхту, міста ж, особливо якщо вони не

були прикордонними, тут мали другорядну роль, і навіть якщо розглядалося питання зміцнення їх як оборонних об'єктів, то контроль і відповідальність здебільшого покладалася на представників шляхетського соціуму. Щоправда, у XVI-XVII ст. в Речі Посполитій, особливо на її руських землях, проводиться укріплення степових кордонів, розширюється будівництво оборонних споруд, а також міст, що було насамперед пов'язано з наростанням турецької загрози в Європі й активними татарськими набігами. Трагізм ситуації коротко, але ґрунтовно описав Станіслав Оріховський, звертаючись до молодого польського короля Сигізмунда Августа: «Нині ми, нещасні, вогнем і залізом цілком знищені, просимо тебе всім гуртом: допоможи нам, прийми біду нашу близько до серця, і хай уславиться в цій справі не лише твоє ім'я, а й відвага королівська... Запитай у полонених, щойно з Русі до Скіфії поведених, кого вони звинувачують, на чию допомогу сподіваються, кого вдень і вночі слізно просять і благають. Тебе, о королю! Та доки ти живеш у Краківському замку, люд на Русі нещасливо гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповісти неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить, міста попалено, фортеці зруйновано, багатьох славних лицарів посічено або забрано до полону, немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збещено на очах у чоловіків, молодь пов'язано і забрано разом з реманентом і худобою, без чого жодна сільська праця неможлива. Жах і смуток всюди на полях і в оселях наших...»¹. Звісно, для підсилення ефекту автор гіперболізує, але значна доля правди в цьому була. Іншими словами, «з переминою щасливих часів Польща також потрапила в смугу загального лихоліття»². Зрозуміло, що така ситуація вимагала особливої уваги до питань захисту держави.

Увага до проблем оборони почасти була пов'язана зі змінами в характері зброї, які відбувалися в усій Європі³. Із XV ст. активно розвивається артилерія, запроваджуються чавунні ядра, а відтак з'являється потреба в зміні підходів до оборонних споруд. Як слушно зауважила Катерина Липа, «друга половина XV–XVI ст. в Європі став часом пошуків будівельних ідей, які відповідали б і потребам оборони міст і замків, і вимогам повсякденного життя їхніх мешканців, і естетичним запитам доби. Не все, що пропонували теоретики архітектури, до яких дедалі частіше долучалися практики-артилеристи, утілювалося в життя. Однак розмаїття фортифікаційних форм і рішень епохи Ренесансу не може не вражати»⁴. Потроху ці ідеї доходили до річпосполитівських теренів, що відобразилося і в окремих трактатах польських інтелектуалів. Щоправда, утілення цих ідей на польських землях розвивалися повільно, забезпечення новою зброєю було недостатнім, що фіксували міські актови джерела ще на початку XVII ст.⁵

Не дивно, що питання обороноздатності міст розглядалося як загальнодержавна справа й часто на найвищому рівні, насамперед на сеймових засіданнях. Зокрема, на Пйотрковському сеймі 1565 р. було ухвалено: «80. Оскільки міста наші від предків наших не тільки для самих осіб, що в містах проживають, а й для добра Речі Посполитої закладалися і земським іменем називалися,

¹ Оріховський-Роксолан, С. (1998). Напучення королеві польському Сигізмунду Августу Станіслава Оріховського-Роксолана. У *Українська література XIV-XVI ст.* Київ, С. 114–115.

² Оріховський-Роксолан, С. (1998). Про турецьку загрозу слово друге (до польського короля Сигізмунда). У *Українська література XIV-XVI ст.* Київ, С. 112.

³ Детальніше див.: Липа, К. (2016). Теорія архітектури і містика війни. Київ, С. 13–16.

⁴ Там само, С. 14.

⁵ Детальніше про забезпечення зброєю Львова див.: Білушак, Т. (2013). Зброя середньовічного Львова (за актовими джерелами). *Військово-науковий вісник* (19), С. 4–5.

⁶ Volumina Legum (1859). Т. II. Petersburg, S. 53.

⁷ Ibid., Т. III. Petersburg, S. 337.

⁸ Ibid., Т. II., S. 219.

⁹ Gierowski, J.A. (1982). Historia Polski 1505–1764. Warszawa, S. 162. Детальніше див.: Сас, П. (2011). Хотинська війна 1621 року. Київ.

¹⁰ У 1609 р. Річ Посполита почала війну з Московією. Приводом до цього став договір, укладений між Василієм Шуйським і Карлом IX, що був спрямований насамперед проти Польсько-Литовської держави. Уже восени 1609 р. війська Сигізмунда III взяли в облогу Смоленськ. У липні 1610 р. польний коронний гетьман Станіслав Жулкевський розгромив під с. Клушиним (біля Вязьми) московські війська, що йшли на допомогу обложеному Смоленську. Це посприяло скиненню в тому ж 1610 р. з престолу Василя Шуйського. Його змінив уряд із семи бояр (т. зв. Семибоярщина, 1610–1612). У серпні 1610 р. цей уряд уклав із С. Жулкевським договір, за яким московським царем визнавався син Сигізмунда III Владислав (майбутній король Речі Посполитої Владислав IV), котрий мав особисто прибути до Москви, прийнявши перед тим православ'я у Смоленську, облогу якого поляки зобов'язувалися зняти. Однак через виступ народного ополчення К. Мініна і Д. Пожарського в жовтні 1612 р. польський гарнізон змушений був капітулювати. У 1613 р. на Земському соборі московським царем був обраний син боярина Федора Романова (з 1619 р. московський патріарх Філарет) Михаїл, від якого веде свій родовід династія російських монархів Романових. Новий похід Владислава на Москву 1617–1618 рр. закінчився невдало. Проте його претензії на московський трон були актуальними аж до того часу, коли після чергової московської кампанії в червні 1634 р. Річ Посполита та Московія уклали Вічний мир, за яким Смоленська і Чернігово-Сіверська землі залишались у володінні першої, натомість Владислав IV відмовлявся від претензій на московський трон, отримавши компенсацію у 20 тис. рублів (Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Львів, 2002. С. 143–144; Нариси історії Росії / За ред. О. Чубар'яна. К., 2007. С. 319–334; Флоря Б. Польско-литовская интервенция в России и русское общество. М., 2005. С. 200–226).

¹¹ Камінський, А.С. (2011). Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. Київ, С. 109.

тому доручаємо старостам нашим, аби того пильнували, щоб ті міста направлялися і рахунок перед старостою і тими, хто до нього приставлений, складала. А та будова і направа міст має бути такою, як ми накажемо за порадою старости і тих, хто до нього буде присаджений»⁶. Це ж практично було повторено на сеймі в 1631 р.: «Те є встановлено конституціями, аби міщани наших маєтків рахунки кожного року з доходів, що до міста належать, чинили і їх на поправу муніції видавали. Для того хочемо мати, аби перед старостою та урядниками, як у праві записано, рахунки кожного року здійснювали»⁷. Отже, ця справа була дуже важливою, не лише для міста, а й для держави, але, вочевидь, постанови не завжди ретельно дотримувалися, що викликало потребу їх повторного прийняття.

Часто справа оборони доручалася спільно представникам від міщан і від шляхти, як у випадку з Кам'янцем-Подільським у 1581 р., коли контроль за збиранням чопового і передачею його на зміцнення оборони міста був покладений на двох шляхтичів, Миколая Немоевського та Зигмунта Блажовського, і двох радників Кам'янця Подільського⁸.

Питання оборони міст було порушено і на Варшавському сеймі 1620 р., що й не дивно, бо саме напередодні розпочалася чергова польсько-турецька війна, приводом до якої стали напади лісовчиків на володіння семигородського князя, який був васалом турецького султана. Незважаючи на старання польського посла в Стамбулі, Ієроніма Отвіновського, султан Осман II оголосив війну Короні й у листі до короля Сигізмунда III погрожував здобути Краків і знищити Річ Посполиту⁹. Ситуація ускладнювалася тим, що польські війська (в тому числі і козацькі загони під керівництвом Петра Конашевича-Сагайдачного) напередодні були заангажовані в московській справі¹⁰, і 3 січня 1619 р. було укладено всього лиш перемир'я в Деуліні, відповідно до якого до Речі Посполитої повернулися Смоленщина та Чернігово-Сіверщина. Одночасно в 1618 р. розпочалася Тридцятилітня війна, й імператор Священної Римської імперії Фердинанд II Габсбург зажадав допомоги від польського короля, але останній з огляду на ситуацію і брак підтримки шляхти видав лише дозвіл на приватну ініціативу для допомоги імператорові¹¹.

¹² Volumina Legum. Т. III, S. 176.

¹³ *Ex nunc* – віднині.

¹⁴ Провенти – у давній Польщі доходи з сільсько-господарських угідь або промислових закладів.

¹⁵ *Sub poena quingentarum marcarum* – під загрозою кари в п'ять сотень марок.

¹⁶ *Ad instantiam Instigatoris, ex delatione suprascriptarum personarum* – на наполягання інстигатора, за звинуваченням вищезазначених осіб.

¹⁷ *Peremptorie* – безапеляційно.

¹⁸ *Sub poena officialibus sancita* – під загрозою посадових санкцій.

¹⁹ Volumina Legum. Т. III, S. 184.

²⁰ Ibid., S. 184.

²¹ Ibid.

²² Ibid., S. 181–182.

Зовнішня небезпека була такою серйозною, що навіть було ухвалено рішення «за згодою всіх станів Корони» про скорочення часу сеймування з тим, щоб ця практика не поширювалася на наступні вальні сейми, які мали б тривати, як звичайно, шість тижнів. Це зазначалося в першому артикулі конституції Варшавського сейму¹². На сеймі було розглянуто питання про оборону міст. Відповідальність, як це часто бувало, покладалася, зокрема, на старост і підстарост: «41. Оскільки наші міста свою давню повинність щодо впорядкування мурів, башт, валів та щодо інших потреб, що належать до захисту кожного міста, виконують недостатньо і про те не стараються, через те постановляємо, щоб старости чи їхні підстарости з тими, що від нас будуть призначені комісарами, пильнували, аби то все *exnunc*¹³ направили, і гарматами забезпечили, і порох відповідно до потреби доставили: а при тому щоб на кожний рік при старості або підстарості від усіх провентів¹⁴, що віддавна і тепер місту належать, відповідно до давнього права, перед ними ж було рахунок вчинено *sub poena quingentarum marcarum*¹⁵, за який перед нами *ad instantiam Instigatoris, ex delatione suprascriptarum personarum*¹⁶, будуть повинні відповідати *peremptorie*¹⁷, це має підтримувати інстигатор *sub poena officialibus sancita*^{18»}¹⁹.

Окремо було наголошено на перевагах для прикордонного Кам'янець-Подільського, який перед тим постраждав від вогню та ворожих нападів, зокрема від татарських військ. Місто постановою сейму було звільнено від усіляких поборів і податків, які були визначені на сеймі, зокрема від сплати коштів на підводи, на шість років було продовжено лібертацію²⁰. Такі заходи були необхідними для швидкого відновлення обороноздатності міста та налагодження життя в ньому. Окремо були відзначені заходи для зміцнення оборони Любліна, жителі якого власним, і то не малим, коштом подбали про башти, вали і нові міські брами²¹.

За рішенням сейму прикордонні міста мали бути забезпечені всім необхідним для оборони відповідно до думки гетьманів та військових депутатів, а шляхта, що прибувала до міст зі своїми жінками в пошуках захисту, мала мати з собою зброю і провіант на півроку, інакше до міста їх не пускали. Це захищало інтереси міст, які не мали витратитися на утримання непроханих гостей. У конституції згадано міста Краків, Львів, Кам'янець-Подільський, Снятин, Галич, Київ, Белз, Кременець, Хотин, Луцьк, Перемишль, Сянок. Особлива увага була приділена Львову та львівському Високому Замку, на що мав бути виданий окремий лист²².

Королівська влада, дбаючи про успішність зовнішньої політики, змушена була дбати і про зміцнення обороноздатності міст, і то не лише і навіть не стільки на сеймах, як в окремих привілеях та зверненнях, адресованих окремим містам. Ще до рішення Варшавського сейму 1620 р. Сигізмунд III 27 травня 1614 р. звертався листовно до магістрату Львова: «Сама небезпека того вимагає, щоб Ваші вірності якнайбільше постаралися про забезпечення та фортифікацію свого міста, спорядили харчі, порох, кулі й інші запаси, потрібні до оборони, так, аби, якщо ми нашою особою, як швидко

²³ Мова про Станіслава Мнішека. Мнішек Станіслав Боніфаций (1580 ніч з 19 на 20 грудня 1644) один з представників відомого шляхетського роду Мнішеків (див.: Mniszchowie. (n.d.). Retrieved March 15, 2019, from <http://mariusz.eu.pn/genealogia/rody/mniszchowie01.html#E4>); син львівського старости Єжи Мнішека та Ядвіги з роду Тарлів, львівський (з 11 вересня 1613 р.), глинянський, самбірський староста, брат московської цариці, дружини Лжедмитрія I Марини Мнішек, другий чоловік Софії Говшчинської, матері Адама Олександра Сангушка (Детальніше див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІАУЛ). Ф. 55. Оп. 1. Спр. 86. Перелік львівських старост (1340–1772), бурмистрів (XVI–XVIII ст.), австрійських періодичних видань (XVIII–XIX ст.), статистичні дані про облоги та напади на м. Львів (1340–1772). Арк. 14; Stanisław Bonifacy Mniszech. (n.d.). Retrieved March 15, 2019, from <http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=019024>; Horn, M. (1976). Mniszech Stanisław Bonifacy h. wł (ok. 1580-1644). У *Polski Słownik Biograficzny*, Т. XXI/3 Z. 90. Wrocław, S. 486–487; Łoziński, W. (1892). *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*. Lwów, S. 189, 274; Stanisław Bonifacy Mniszech h. Kończyc. (n.d.). Retrieved March 15, 2019, from <http://www.sejm-wielki.pl/b/7.775.61>; Зубрицький, Д. (2002). Хроніка міста Львова. Львів, С. 229–230).

²⁴ ЦДІАУЛ. Ф. 132. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 1–3.

²⁵ Детальніше див.: Білушак, Т. (2016). Роль документів в інформаційній комунікації міської влади у питаннях розбудови та налагодження оборони міста Львова у першій половині XVII ст. (на прикладі архівних джерел ЦДІА України у м. Львові). *ЕМІНАК : науковий щоквартальник* (2 (1). Київ; Миколаїв, С. 11–13. Див. також: Вуйцик, В. (1994). Фортифікатори Львова. *Вісник. Укрзахідпроектреставрація*. Ч. 2. Львів, С. 18–23. Про справу оборони Львова див. також: Tomkiewicz, W. (1971). *Dzieje obwarowań miejskich Lwowa*. У *Kwartalnik architektury i urbanistyki* (Т. 16, з. 2–3). Warszawa, S. 93–138. Цю справу згадує і Денис Зубрицький, детально описуючи початкові плани короля і комісарів, які спиралися на пропозицію передміщан з Галицького передмістя Львова: «Спочатку ця фортифікація мала займати величезний простір, починаючи від Вовчої гори над сучасною стрільницею через Личаків, Рури, Зелену, Калічу гору, Познанську гору, зараз звану Турецькими шанцями, гору Марії Магдалини, поза Єзуїтський сад аж до Краківської брами. Згодом, зрозумівши неможливість реалізації такого великого укріплення, лінію фортифікацій скоротили від Краківської брами поза костел Д. Марії [Сніжної], попід монастир Бенедиктинок, попід нинішній шпиталь сестер милосердя, поза нинішню латинську семінарію, поза монастир Кармелітів [Босих], через кінську торговицю, вперек Галицької і Пекарської вулиць, аж до Скалки, тобто місця, де тепер казарми гренадерів, звідти на Калічу гору й далі так, як у першому проекті. Але й цей план виявився нездійсненим. Рада міста даремно доводила королеві неможливість виконання цього задуму, шаленство передміщан, підбурених неспокійними заводіями, брак коштів і сил, оскільки на передмісті було лише дещо більше 200 хатин, король хотів мати велику фортецю без витрат, вислав комісію за комісією, видавав рескрипт за рескриптом, і все марно. Суперечки, листування, наради, засідання і з'їзди в цій справі тривали від 1607 аж до 1617 року, передміщани вже почали було копати рови, нарешті комісія, що складалася з

архієпископа Прухницького, воєвод Острозького, Жолкевського, Ходкевича, Даниловича та інших панів, визнала цю справу, на здійснення якої потрібно було щонайменше 1680368 злотих, а насправді не менше двох мільйонів, неможливою і химерною, бо для оборони таких великих укріплень потрібно було б кільканадцять тисяч залюги, а місто було в стані зібрати хіба що дві тисячі озброєних людей. Так великий задум, як це буває найчастіше, закінчився нічим. Та згодом, за Владислава IV, як ми побачимо під 1635 роком, цей проект знову воскрес в іще більших масштабах» (Зубрицький, Д. (2002). Хроніка міста Львова. Львів, С. 213–214).

²⁶ *Sub poenis* – під загрозою покарання.

²⁷ Volumina Legum. Т. III, S. 185.

²⁸ ЦДДАУЛ. Ф. 132. Оп. 1. Спр. 42. 1–3 арк.

²⁹ Jaworski, F. (1912). *Królowie Polscy we Lwowie*. Lwów, S. 53.

³⁰ Volumina Legum. Т. III, S. 198–201.

³¹ *Sub poena capitis et infamiae* – під загрозою кари на горло та інфамії. Volumina Legum. Т. III, S. 201.

³² *Ibid.*, S. 204.

*sub poenis*²⁶ і надалі після заходу сонця, щоб не наважувалися нікому браму відмикати, а щоб змогли кращу опіку й амуніцію забезпечити, дозволяємо їм по одному грошу від кожної бочки привозного пива, як у місті, так і на передмістях, стягувати, і ні на що інше, лише на оборону нашого міста мають його використовувати»²⁷. Таке рішення не могло не бути на користь міста.

Цікаво, що в той самий рік, 15 листопада, аби не збурювати міську громаду і забезпечити в місті мир, Сигізмунд III надіслав до львівського магістрату лист, у якому закликав зберігати спокій і не вірити чуткам, які можуть розповсюджувати в місті про королівську особу. У цей день при вході в костел на польського короля було здійснено напад («*iestesmy od niakiego Piekarskiego w głowe zaszłego troche obrazeni*»), і, щоб цей випадок не обріс небажаними чутками, король повідомив міщанам що з Божої ласки йому не завдано жодної видимої шкоди²⁸. Такі заходи вочевидь були необхідними, адже будь-які заворушення негативно б відобразилися на безпеці та обороноздатності міста. Справді, у 1621 р. Сигізмунд III прибув до Львова, але лише проїздом, і це був його єдиний візит до міста, на відміну від більшості його попередників²⁹.

Міжнародна ситуація для Речі Посполитої й далі була надзвичайно складною. Уже на наступному сеймі 1621 р., який був скликаний з дозволу всіх станів на короткий термін з огляду на війну, було прийнято доволі обширну конституцію про посполите рушення. Ця постанова, хоч і мала одноразовий і ситуативний характер, була доволі важливою. Тут було повторено основні положення про посполите рушення, зокрема зазначено, що воно не мало мати стацій у дворах, містах чи селах, а лише в полі, військові не могли просто забирати провіант чи будь-який харч, не могли чинити грабунку чи розбою, усе необхідне могли лише купувати. При тому мали бути встановлені фіксовані ціни на зерно і всілякі продукти. За порушення передбачалась кара: «*duplici quatuordecem marcarum, per medium parti et iudicia succumbem et refusione damni duplicis pretij*» переклад. Також ніхто не мав брати ні підвод, ні коней як в королівських маєтках, так у шляхетських чи духовних. Окрім того, у всіх місцях, де мало проходити посполите рушення, мали вільно продаватися всілякі напої, розповсюджені в різних місцевостях³⁰. У похід, відповідно до постанови, мали їхати і не осілі шляхтичі, а слуги, які приїхали зі своїми панами, не мали жодного права відстати «*sub poena capitis et infamiae*»³¹. Шляхта, яка була на сеймі, посли і сенатори мали долучитися до посполитого рушення, яке збиралося під Львовом у час між 4 і 14 жовтня³².

Згадана сеймова конституція передбачала обов'язки і для міст. Насамперед, це був припис містам акуратно виконувати підводну повинність і постачати все, що було б необхідно війську. Але не тільки, що дещо підважує стереотипне уявлення про відстороненість міст від проблем посполитого рушення. Слід зауважити, що це був не перший випадок, коли сейм визначав, що саме міста мали зробити для організації польського війська. Ще конституція 1477 р. визначала для міст обов'язок виставляти до посполитого рушення піхотинців, однак не регламентувала їх кількості. Ця

³³ Hahn, K. (1928). *Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmikowych ruskich od XIV do XVIII wieku*. Lwów, S. 17, 19.

³⁴ *Volumina Legum* (1860). T. V. Petersburg, S. 181.

³⁵ *Volumina Legum*. (1859). T. I. Petersburg, S. 285.

³⁶ *Volumina Legum*. T. III. S. 203. Див. також: Hahn, K. (1928). *Pospolite ruszenie ...*, S. 36.

³⁷ Шеломенцев-Терський, С., Білушак, Т. (2013). Стан обороноздатності Львові у світлі архівних документів королівської канцелярії середини XIV середини XVII ст. *Студії з архівної справи та документознавства*. Т. 21. Київ, С. 143.

норма пов'язувалася з тим, що міста володіли маєтками під земським правом³³. Зокрема військову повинність виконували львівські села Зубра і Сихів, які були звільнені від неї лише в 1676 р.³⁴

Наступною була постанова сейму 1544 р., яка була доволі конкретною і визначала, що міста і міщани, які володіли рухомим і нерухомим майном у тисячу марок, мають виставляти до посполитого рушення одного озброєного вершника, а ті, хто має статки в 500 марок, мають виставити пішого воїна. Ті міщани, які мали маєтки вартістю від 100 до 500 марок, мали виставляти піхотинця в складчину, ті ж, чий статки були меншими від 100 марок, мали виставити у військо кожного двадцятого з-поміж себе. Також міста робили виправи до війська відповідно до своїх доходів і чиншів³⁵.

Сеймова конституція 1621 р. модифікувала попередньо прийняту норму. Передусім, міста мали постачати війську підводи відповідно до його потреби. Також кожне місто в особі двох райців перед гродським урядом мало скласти опис своїх громадських маєтків. Приватно міщани мали описати свої маєтки самостійно, але також у присутності урядників від гроду. За цими обрахунками, від маєтків вартістю 8 тисяч злотих мав бути виставлений вершник, а від маєтків в 4 тис. злотих – піхотинець. Підрахунки мали бути здійснені під присягою, а після проведення військової операції мав відбутися аудит цих обчислень за посередництвом королівських комісарів при воєводах і старостах. Окремі міщани, які приватно володіли маєтками під земським правом, мали долучатися до військової повинності, відповідно до цього права. Натомість маршалок посольської ізби мав подати окремий список міст, які потребували захисту і зміцнення обороноздатності відповідно до ситуації, яка склалася³⁶.

Були вжиті й інші заходи. Уже в травні того ж таки 1621 р. Сигізмунд III виставив універсал для міст Руського і Волинського воєводств, у якому закликав усі міські доходи передавати не на що інше, а на поправу міських фортифікацій. Одночасно до Львова були скеровані люстратори, які мали визначити стан оборонних споруд міста. Комісія була очолена любачівським каштеляном Георгієм Дідушицьким і мала досить широкі повноваження. Унаслідок роботи люстраторів постав звіт «Сумаріуш потреб міста», де докладно було описано тогочасний стан міських укріплень³⁷. Це, до речі, була звичайна практика в подібних ситуаціях. Усі ці заходи в комплексі дали свої результати. Як відомо, спільними зусиллями в цій війні Річ Посполита вистояла.

Зовнішня небезпека в ті часи була постійною. Після смерті Сигізмунда III Вази річпосполитський престол посів його син Владислав IV, який був одним із претендентів на московський трон. У Московії вирішили, що настав слушний момент для реваншу за поразку у війні 1609–1618 рр. і повернення Смоленська. Чергова польсько-московська війна, яка дістала назву «Смоленська», розпочалася в 1632 р. У наступному 1633 р. проти Речі Посполитої виступив і турецький султан, який вирішив скористатися її ослабленням через проблеми з Московією. Тож не дивно, що питання безпеки розглядалися на Варшавському коронаційному сеймі 1633 р. Одна із сеймових конституцій

³⁸ *Praesidium* – захист, оплот, оборона.

³⁹ *Volumina Legum*. Т. III, S. 387.

⁴⁰ Камінський, А.С. (2011). Історія Речі Посполитої ..., С. 111.

⁴¹ *Volumina Legum*. Т. II, S. 268. Про Торунський Статут див.: Groicki, B. (1629). *Artykuły prawa majdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przelożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629*, S. 88–91.

⁴² *Violentia* насильство.

⁴³ *Volumina Legum*. Т. II, S. 269. У 1611 р. ці ж привілеї були розширені й на урядників ряду інших коронних міст: «17. Оскільки в наших коронних містах, людям, що перебувають на урядах, чиниться насильство, то конституцію від 1581 року, яка служить краківським, познанським, львівським і варшавським урядникам, розширюємо, і має вона також розповсюджуватися на Ради і Присяжних Любліна, Каліша, Пйотркова та Пшасниша» (*Ibid.*, Т. III. S. 11–12).

⁴⁴ Prochaska A. (Opr.). (1909). *Akta grodzkie i ziemskie*. Т. XX: *Lauda Sejmikowe*. Т. 1: *Lauda Wiszeńskie 1572–1648 r.*, Lwów, S. 72.

стосувалася, зокрема, містечка Броди в Руському воєводстві: «79. Оскільки від міст Речі Посполитій не тільки окраса, а й не малі *praesidia*³⁸ в безпечні часи зазвичай бувають; а отже коронним обивателям для їхніх потреб у час неспокою і війни вигідно, коли міста приведені в добрий порядок і добре укріплені; тому, на прохання Земських Послів, місто Броди, яке Ясновельможний Станіслав Конецпольський, Каштелян Краківський, Великий Коронний Гетьман, великим коштом укріплює, закладаючи в ньому потужну фортецю проти поганських нападів, бажаючи ще більше до доброго порядку і готовності до оборони заохотити і спонукати, те місто Броди, у вольностях, наданих іншим містам, зрівнюємо і їм такі ж вольності, згідно з їхнім привілеєм, надаємо»³⁹. Загалом Смоленська війна була переможною для Речі Посполитої: відповідно до Поляновського миру, укладеного 14 червня 1634 р., за нею залишилися Смоленщина та Чернігово-Сіверщина, однак Владислав IV Ваза змушений був зректися претензій на царську корону, щоправда, в обмін на чималу грошову компенсацію в 20 тис. рублів⁴⁰. Не досягнув результату і турецький султан; між Річчю Посполитою і Османською імперією було підписано мирну угоду.

Однак постійна загроза війни примушувала короля і шляхту й далі виносити питання оборони держави на сеймові засідання, зокрема і питання про оборону й порядок у містах. Нерідко на сеймах розглядалися питання безпеки і малих міст та міст приватних.

Переважно в сеймових конституціях указувалися конкретні міста, здебільшого значні, які були спроможні захистити свої інтереси і пролобіювати їх на сеймі, або ж приватні, чий інтереси збігалися з інтересами власника.

Для зміцнення обороноздатності міст на сеймах окремо ухвалювали постанови, які запобігали руйнуванню міських мурів, як, наприклад, на Краківському коронаційному сеймі 1588 р.: «84. Знаходяться такі свавільники, які в містах мури вибивають і вирубують, колодки відтинають, насипавши в них пороху, висаджують: тому постановляємо, аби з кожним таким розбійником чинили відповідно до Торунського статуту»⁴¹.

На тому-таки сеймі привілеї, що захищав від насильства урядників Кракова і Познані, виданий їм у 1588 р., було поширено і на радників та лавників Львова і Варшави: «82. Застерігаємо, аби в головних містах Корони *violentiae*⁴² не чинити людям, що перебувають на уряді, тоді конституцію *anno* 1581, яка Краківському і Познанському урядам служить, поширюємо: що має також отримати Рада і Лавники міст Львова і Варшави»⁴³. Це була певною мірою подяка львівським міщанам за активну підтримку Сигізмунда III в боротьбі за польський трон. Як відомо, після смерті Стефана Баторія в 1586 р. не просто постало питання про вибір нового монарха, а відновилася боротьба між прихильниками і противниками партії Габсбургів, які претендували на польський трон. У розпалі цих подій, 5 листопада 1587 р. на сеймику шляхти Руського воєводства було прийнято рішення про відправлення посполитого рушення до Жешува «з метою запобігання боротьбі двох електів»⁴⁴. До

⁴⁵ Ibid., S. 75.

⁴⁶ Перед тим між Львовом і місцевою шляхтою склалась конфедерація в 1474 р, добре описана в літературі (Детальніше див.: Prochaska, A. (1892). *Konfederacja 1464 roku. Kwartalnik Historyczny*. T. VI. Lwów, S. 728–780; Prochaska, A. (1919). *Lwów a szlachta*. Lwów, S. 16–8; Грушевський, М. (1994). *Історія України-Руси*. Т. V. К., С. 318–319; Зазуляк, Ю. (2000). *Львівська конфедеранція 1464 р.: спроба прозопографічного дослідження її учасників. Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХV: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*. Львів, С. 396–415 та ін.).

⁴⁷ Камінський, А. С. (2011). *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795*. С. 72, 74; Gierowski, J.A. (1982). *Historia Polski 1505–1764*. Warszawa, S. 130–131.

⁴⁸ Зубрицький, Д. (2002). *Хроніка міста Львова*, С. 192.

⁴⁹ Jaworski, F. (1912). *Królowie Polscy we Lwowie*. Lwów, S. 53.

⁵⁰ Prochaska, A. (1919). *Lwów a szlachta*. Lwów, S. 46. Щоправда, Бартоломей Зіморович, який доволі неприхильно описує виступ шляхти в 1611 р., дещо по іншому оцінює об'єднання шляхти з львівськими міщанами, вважаючи цей союз далеко не щирим: «Між тим ухвалили (конфедерати – Т.Г.) захопити Львів, а там зібрати угорську піхоту і, нарешті, 12 липня вивести воєнні машини; проте, щоб безжалісне рішення не дійшло до громадян, того ж вечора мирним походом ввійшли у Львів, удаючи своїм виглядом доброзичливість. Відтоді мимоволі Львів став їх осередком, і тоді, якщо колись і не міг спати спокійно на вістрі ножа, бо така сувора загроза нависла над їх долями; проте, однак, пригрівав тих гадюк на грудях, поки не задобрив їх поступливістю і люб'язністю» (Зіморович, Б. (2002). *Потрійний Львів: Leopoldis Triplex. Переклад з лат. Н. Царьової, коментарі І. Мицька*. Львів, С. 144). Денис Зубрицький, спираючись на дані Ігнація Ходинецького, датує ці події 1613 р. Він зазначав, що Зіморович, описуючи конфедерацію через 56 років, дещо наплутав (Зубрицький, Д. (2002). *Хроніка міста Львова*, С. 220). Заради справедливості варто зазначити, що описи Зіморовича і Зубрицького відрізняються лише в деталях, а по суті вони схожі: «Без попереднього повідомлення мешканців вони (конфедерати – Т.Г.) дня 12 липня спокійно увійшли до Львова, який відтоді мимовільно став садибою конфедератів і мусив коритися жменьці цих озброєних прибульців аж доти, доки надзвичайний сейм не прийняв ухвалу про певну і швидку виплату їм платні...» (Там само, С. 223). Як би там не було, наслідки цієї конфедерації для Львова були відчутними: «Через опанування міста конфедератами, про яке йшлося минулого року, мешканці зазнали нечуваного гноблення. Не досить того, що вони мусили годувати, поїти й у всьому догоджати жовнірам, звичним до всіляких злочинів, то місто ще й мусило для утримання якогось ладу і пожежної безпеки утримувати за свій кошт двісті гайдуків, плятню і одяг яким брало з контрибуції, розкладеної на міщан» (Зубрицький, Д. (2002). *Хроніка міста Львова*, С. 223).

цього рішення шляхти пристали львів'яни і через своїх послів просили прийняти їх до конфедерації. Відтак, на черговому сеймику шляхти Руського воеводства 2 грудня 1587 р. було прийнято рішення: «Оскільки панове львівські міщани, як і на минулому вишенському з'їзді, так і тепер через своїх послів проголосили, що, відповідно до давньої конфедерації, яку із зем'янами руськими мають, і в тому зв'язку з нами бути хочуть, тоді їх до того прилучаємо»⁴⁵. Львівські міщани стали союзниками шляхти в боротьбі за право вибору короля, і цей вибір виявився правильним⁴⁶, оскільки уже 24 січня 1588 р. війська великого коронного гетьмана Яна Замойського здобули перемогу під Бичиною, Максиліан III потрапив у полон, а згодом зрікся претензій на польський трон. Королем було обрано Сигізмунда III Вазу⁴⁷. А урядники Львова на черговому сеймі 1588 р. отримали важливі гарантії своєї безпеки і розширення привілеїв.

Відтак Сигізмунд III здобув прихильність Львова, передусім його патриціату, тож зрозуміло, чому, як тільки надійшла звістка з Кракова про коронацію нового короля, 7 лютого у Львові відбулися гучні урочистості, які доволі детально були описані Денисом Зубрицьким⁴⁸. У той самий час у кам'яниці Гутетерівській, що на Ринку, відбувався банкет, на якому місто приймало архієпископа, львівського старосту, хорунжого львівської землі, двох панів Гербуртів і чимало інших достойних гостей. На цьому банкеті з'їли риби на два злотих, 14 каплунів, двох телят, вісім печених волів за 1 злотий 15 грошів, двох зайців за 20 грошів, повідла та медівників за 1 злотий 18 грошів. З напоїв випили дві бочки пива, а також півтора барила і сім гарнців вина. Окрім того, за коріння, цукор, свічки та інші потреби аптекареві заплатили 15 злотих 7 грошів⁴⁹.

Загалом в часи правління Сигізмунда III Вази львівські справи неодноразово розглядалися на сеймах, зокрема на сеймі 1611 р. 13 січня 1611 р. Львів пристав до конфедерації шляхти львівської землі, що була утворена після московського походу з приводу неоплати шляхті з державного скарбу за похід. Щодо Львова зазначалося, що оскільки місто пристало до конфедерації, то шляхта-конфедерати і місто мають допомагати одне одному⁵⁰. Можливо, ті постанови, які були прийняті

⁵¹ *Secundum tenorem privilegij* – відповідно до умов привілею.

⁵² *In toto* – загалом.

⁵³ *Volumina Legum*. Т. III. S. 9.

⁵⁴ *De tumultibus et violentiis* – про безпорядки і насильство.

⁵⁵ *Spolium* – пограбування.

⁵⁶ *Praemisso tamen scrutinio* – спершу все ж розслідування.

⁵⁷ *Eo nomine* – до того названий.

⁵⁸ *Volumina Legum*. Т. II. S. 395.

⁵⁹ *Sub poena capitis* – під страхом кари смерті.

⁶⁰ *Volumina Legum*. Т. III. S. 9.

на Варшавському сеймі в 1611 р., були якраз наслідком цього демаршу Львова (вимушеного чи невимушеного). Також на цьому сеймі було прийнято конституцію про безпеку Львова, що підтверджувала конституції 1601 р., про львівський склад вина та навіть було розглянуто таке відносно дрібне питання, яке, однак, було у сфері інтересів львівського магістрату, як апробація привілею на млин львівського вірменського шпиталю: «16. Привілей від нашого попередника короля Стефана на млин на нашому Львівському передмісті, куплений з пожертв, львівському вірменському шпиталеві для прохарчування убогих з дозволу всіх Станів апробуємо, і у використанні того млина той шпиталь *secundum tenorem privilegij*⁵¹ зберігаємо *in toto*⁵², той млин на вічні часи інкорпоруючи»⁵³.

Оборона міста забезпечувалася не лише міськими мурами, а й дотриманням права. Традиційно в містах, особливо великих, було чимало шляхти, яка не тільки тут жила, а й приїздила в різних справах. Шляхтичі, яких захищало загальнодержавне право, не часто дотримувалися правил, прийнятих на рівні міського права. Власне тому обмеження шляхетського свавілля було одним із головних завдань для міщан. Наприклад, порушувалося це питання і на сеймі 1601 р. Справа стосувалася Львова і Вільна: «61. Пристаючи до статуту і конституції, *de tumultibus et violentiis*⁵⁴ вчинених, закріплюємо мир і безпеку міста Львова, яке великі безчинства терпить від людей свавільних, які, не маючи служби, з'їжджати туди звикли, а звідти до чужих земель у великій кількості виїжджати і приїздити, ухвалою даного Сейму так постановляємо. Що, якби хто в тому місті або на передмісті з міських людей кого поранив або вбив, насильство над жінкою вчинив, *spolium*⁵⁵ якесь чи безчинство вчинив, браму або хвіртку висадив або вибив, які після заходу сонця зазвичай мають бути замкнені, і нікому вночі не мають відмикатися, кожного такого буде дозволено Урядові Міському або Гродському, спіймати і за порозумінням із Гродським урядом згідно з Торунським Статутом ув'язнити, відповідно до ексцесу покарати, але *praemisso tamen scrutinio*⁵⁶. А ті люди лузні, які з панами в місті і на передмісті перебувають, не мають бути довше двох тижнів. А якби хто надісланий був від гродського уряду чи від уряду міського і не від'їхав, такого буде дозволено спіймати або старості, або міському уряду і тримати його так довго, допоки не заплатить чотирнадцять гривень вини, після чого має з міста виїхати: ця вина на ремонт цього міста має бути передана. Про що уряд *eo nomine*⁵⁷, езекуцію чинячи, не має бути оскаржений, ані йому жодні перешкоди не мають бути створені. Ця конституція *eo nomine* має бути чинною в місті Вільні у Великому князівстві Литовському»⁵⁸.

Уже в листопаді 1611 р. на Варшавському сеймі виникла потреба підтвердити цю конституцію і поширити її на Люблін: «52. Підтверджуючи конституцію 1601 р., укладену для безпеки міста Львова, постановляємо, щоб там жоден, не маючи нашого листа чи листа нашого гетьмана, не смів ані бити в бубни, ані хоругви розтягати *sub poena capitis*⁵⁹. Дана конституція має бути чинною в місті Люблін»⁶⁰.

Однак ці сеймові постанови якщо і обмежували шляхетське свавілля, то ненадовго. Міщани й далі порушували ці питання на сеймових засіданнях, ба навіть пробували об'єднуватися для захисту своїх прав. Зокрема, 26 грудня 1628 р. до магістрату Львова надійшов лист від райців Перемишля з детальним описом свавілля окремих шляхтичів у місті і з пропозицією підтримати магістрат Перемишля в цій справі на майбутньому вальному сеймі⁶¹. Не знаємо, якою була відповідь зі Львова, але на найближчих сеймах, схоже, ця справа так і не розглядалася.

До того ж міста неодноразово доводилося захищати сеймовими конституціями від свавілля шляхти, найчастіше це стосувалося стацій під час скликання посполитого рушення, як-от на сеймі 1635 р. «Звільнення від жовнірських стацій головних міст Корони. 99. Так як супроти вольностей міста Кракова, чого перед тим ніколи не було, деякі наші жовніри минулого року постій собі при Кракові зробили і стації⁶² від передміщан стягували, що не лише *prejudiciosum civibus*⁶³, але також і *periculosum*⁶⁴ для нашої столиці вважається, наперед таких постоїв і стацій у всій юрисдикції всіх міст Кракова, Казімежа, Страдома і Клепарова й інших усіх прилеглих територій тих міст *sub poena infamia in perpetuum*⁶⁵ забороняємо. Про що *forum*⁶⁶ у Краківському Гроді призначаємо *sine appellatione*⁶⁷. Ця ж конституція має діяти для Познаня, Любліна, Пйотркова, Львова і Олькуші з усіма прилеглими територіями; і *forum cum contraventoribus*⁶⁸, у своїх власних Гродах мають мати»⁶⁹.

Часами чималу шкоду шляхта завдавала тим містам, у яких проходили місцеві сеймики. Питання захисту таких міст теж виносилося на розгляд вального сейму, але і тут традиційно це було питання окремого міста, а не загалу міст, які мали подібні проблеми. На вальному сеймі 1633 р. щодо міста Вишня, де сеймувала шляхта Руського воєводства, постановили: «124. Місто Вишня, де відбуваються сеймики Руського воєводства, оскільки воно через пости, стації та постої і через часті пожежі сильно спустошене, тому в нічлігах, ані в інших речах обивателі, що приїздять на сеймик, вигоди мати не можуть; щоб могло порятуватися, на прохання земських послів, звільняємо його від жовнірських постоїв, постів і стацій»⁷⁰.

Були випадки, коли під приводом посполитого рушення невідомі люди грабували міста і передмістя, завдаючи чималої шкоди. Така ситуація, наприклад, складалася у Львові на початку XVII ст., під час московської кампанії. Денис Зубрицький, описуючи цю ситуацію, зазначає: «1604... Хоча минулого року військові, що поверталися з Лівонії, заплатили заборговану платню, однак і цього року, як і 1605, на Русі в околицях Львова зібралися численні натовпи буцімто військових людей, що не мали засобів до життя, та неосілої шляхти, які, сформувавши роти, напали на королівські, шляхетські і міські маєтки, чинили насильства, грабунки, сваволю й убивства, накладаючи побори, чинячи жажливі утиски й сваволю, настільки поширені, що наступного року через погрозу комісарів, що вони вдарять на Львів, місто мусило виплатити військові частину платні, що спричинилося до надзвичайної дорожнечі. Край був без ладу і влади, король видавав

⁶¹ ЦДІАУЛ Ф. 132. Оп. 1. Спр. 208. 2 арк.

⁶² Стація – натуральна повинність (борошном, м'ясом, іншими продуктами) у ВКЛ та Польському Королівстві в XIV–XVII ст., яку стягували з міського та сільського населення на утримання королівського двору, урядовців та війська. Щоправда, в описі Перемишльського староства наприкінці XV ст. зазначено збирання стацій грішми та худобою. У другій половині XVII на початку XVIII ст. натуральні податки, були поступово замінені на грошові (Гуржій, О. (2012). Стація. У *Енциклопедія історії України* (Vol. 9, pp. 840–841). Київ.).

⁶³ *Prejudiciosum civibus* – шкода міщанам.

⁶⁴ *Periculosum* – небезпечне

⁶⁵ *Sub poena infamia in perpetuum* – під карою інфамії на вічні часи.

⁶⁶ *Forum* – суд

⁶⁷ *Sine appellatione* – без апеляції

⁶⁸ *Forum cum contraventoribus* – суд із супротивниками (тяжба).

⁶⁹ *Volumina Legum*. Т. III. S. 421.

⁷⁰ *Ibid.*, S. 392.

⁷¹ Зубрицький, Д. (2002). Хроніка міста Львова, С. 209.

⁷² ЦДІАУЛ. Ф. 132. Оп. 1. Спр. 32. арк. 1-2.

⁷³ «Wiadomo czynię komu o tem należy wiedzieć a zwłaszcza IchMć pp. obywatelom powiatu lwowskiego, iż król IMc zabiegając dalszym niebezpieczeństwom szkodom i swawoleństwom, która się od ludzi niektórych pod tytułem żołnierskim zgromadzonych, za najazdami gwałtownymi tak dobr króla IMci jako i ludzi stanu szlacheckiego okolo Lwowa dzieją rozkazać mi raczył pierwej ustnie a potem i przez uniwersały swe, które mi publikować rozkazał, abym z ich Mciami pp. senatormi i pp. starostami przyległymi zniosszy się z powinności też mej starostwa lwowskiego tym rzeczym zabiegał. W czym acz bym się był rad o czasie z WMciami porozumiał, lecz iż się te rzeczy z nieuszanowaniem dostojęństwa J.kr.Mci i wielkiem niebezpieczeństwem Rzpltej i z przymnażaniem szkód szerzą, bacząc być zabiegania tym rzeczym zwłokę niebezpieczną, a wiażąc WMci być chętne do zabiegania temu, zdało się przez dalszej przewłoki czas do zgromadzenia się we Lwowie dzień 30 Augusti naznaczyć. A tak rozumiejąc, że inszy IchMci pp. starostowie według uniwersalów króla IMci na ten będą sposobni, nie wątpię, że bez IchMcie stawivszy się to coby było z ochroną dostojęństwa J.kr.Mci, wolności naszych, tak wielkim szkodom swawoleństwom zabiegając, uczynić będą raczyli. Dan w Dembowcu die 30 Julii anno 1605. Jerzy Mniszek wojewoda sandomierski» (Akta grodzkie i ziemskie. T. XX. T. 1. S. 111–112).

⁷⁴ ЦДІАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 716. Арк. 123.

⁷⁵ Розбій на дорогах характерний був не лише для теренів Польської Корони. Примітно, що саме в середині XV ст. це явище набуло особливого розмаху і у Франції. Тут, як і в інших місцях, банди розбійників формувалися переважно з людей без певних занять, з волоцюг. У містах їх обмежували в правах, часто виселяли (див. вище), тому місто для них було лише місцем розваг і зимового притулку (як наприклад, Париж). (Див.: Geremek, B. (1970). O grupach marginalnych w mieście średniowiecznym. *Kwartalnik Historyczny. R. LXXVII. Z. 3, S. 545–546*). Охорона безпеки на дорогах не в останню чергу розглядалося тогочасним суспільством як розширення організованого і контрольованого простору поза осадними структурами (Geremek, B. (2000). *Człowiek marginesu. U Człowiek Średniowiecza*. Warszawa, S. 435).

⁷⁶ Volumina Legum. T. II. S. 470.

рескрипти, призначав комісарів, просив, погрожував, але його ніхто не слухав, тому осіла шляхта Львівської землі й Жидачівського повіту, з'їхавшись до Львова 1605 року, була змушена укласти акт конфедерації, до якого приєдналося і місто, проти цих гультаїв, даючи повноваження львівському старості закликати їх, тобто осіле лицарство, в разі потреби до зброї»⁷¹. З огляду на складність ситуації 21 липня 1605 р. король звернувся з листом до урядників Руського воєводства, у якому наголосив на тому, що озброєні люди самовільно під хоругвами грабують королівські і шляхетські маєтки, чинять розбій, і просив об'єднатися із сandomирським воєводою і львівським старостою для боротьби проти цих самозванців і грабіжників⁷². До зброї шляхту було закликано на 30 серпня 1605 р., відповідно до рішення сandomирського воєводи Єжи Мнішека від 30 липня того ж року⁷³. Гострота питання потребувала рішення на загальнодержавному рівні. Того ж таки року до Варшави була споряджена експедиція на сейм у складі двох представників ради – Станіслава Ансеріна та Якуба Віотецького, на яку місто, згідно з реєстром, витратило 764 злотих 12 грошів⁷⁴. Відтак для врегулювання цих та подібних проблем на Варшавському сеймі 1609 р. було прийнято рішення про захист від такого свавілля міст Перемишля та Львова: «59. Люди свавільні, які під виглядом служилих жовнірів у Львові та Перемишлі на передмістях та в міських маєтках проживаючи, різні насильства, наїзди, грабунки вчиняють, стації вибирають, б'ють у бубни, інших до себе заманують; постановляємо, аби тамтешні старости, за оскарженням скривджених людей, над такими езекуцію чинили і при містах розважатися забороняли. Також безчинства на дорогах⁷⁵, які звикли чинити людям купецьким іноземного походження, щоб не були, бо від них гине і склад мальмазії, й інших чужоземних товарів, і немала шкода для нашого скарбу і для Речі Посполитої діється»⁷⁶. Цілком імовірно, що влада саме з цих міст подбала про прийняття згаданої конституції, але це припущення потребує окремої джерельної верифікації.

Для зміцнення обороноздатності міст важливими були і численні звільнення від різноманітних податків на певну кількість років, при тому що заощаджені кошти місто мало витратити саме на розбудову своєї системи захисту і оборони. Іноді ці постанови були викликані спустошенням міст через ворожі напади, а іноді через епідемії, неврожаї тощо.

⁷⁷ Volumina Legum. T. III. S. 88.

⁷⁸ *Funditus* – повністю, ґрунтовно.

⁷⁹ *Authoritate Conventus* – авторитетом зібрання.

⁸⁰ Volumina Legum. T. III. S. 146.

⁸¹ Наступна велика пожежа, яка вщент знищила місто, була в 1637 р., але вже в 1639 р. Владислав IV своїм привілеєм встановлює в місті другий ярмарок на св. Михаїла, який мав тривати два тижні на ринку міста, а купці, які на нього приїздили, на 10 років звільнялися від усіх замкових та міських податків (ще один ярмарок у Сокалі, який відбувався на св. Войцеха, було встановлено в 1578 р. привілеєм Стефана Баторія). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* (1902). T. XV. Cz. II. Warszawa, S. 605.

⁸² Volumina Legum. T. III. S. 145.

⁸³ *Funditus* – повністю, цілком.

⁸⁴ *Vigore constitutionis praesentis* – силою цієї конституції.

⁸⁵ Volumina Legum. T. III, S. 391, 392, 393.

⁸⁶ Szczerbik, Z. (2002). Sejm koronacyjny Władysława IV w roku 1633 w zamku na Wawelu. Chronologia i miejsce obrad. *Studia Waweliana.* T. 9/10 (2000–2001). Kraków, S. 208. На цьому ж сеймі особливу увагу шляхта і король приділили питанням релігійним, зокрема щодо православних та протестантів (Volumina Legum. T. III, S. 363, 373). Про розгляд релігійних питань на

Коронний вальний сейм у Варшаві в 1613 р. постановив: «67. Через значне спустошення і знищення міста Снятина вольність цьому місту від всіляких податків, робіт і вибирання двірського солоду на вісім років дозволяємо, і суди їх у містечку їхнім правом, а не при дворі, апробуємо»⁷⁷. На сеймі 1616 р. знову розглядали справи, пов'язані з тяжким становищем Снятина, і постановили: «104. Внесено до нас пропозицію Земських послів стосовно міста Снятина, яке від неприятеля *funditus*⁷⁸ знесене; тому Ми, з огляду на його зубожіння, на шість років *authoritate Conventus*⁷⁹ йому лібертацію від усіляких поборів, податків, тягарів, Нам і Речі Посполитій належних, дозволяємо»⁸⁰.

На тому ж сеймі 1616 р. звільнення від поборів і податків отримав Сокаль: «101. На прохання Земських Послів, звільнення міста Сокаля від усяких поборів, податків і тягарів на два роки, з тих пір як минуло чотири роки після пожежі в місті⁸¹, ухвалою цього Сейму продовжуємо»⁸². Забезпечення сприятливого економічного клімату для певних міст, що приводило до активізації ремесла і торгівлі, відкривало перспективу отримати з тих міст вищі прибутки в майбутньому. Тому така політика лібертацій була традиційною для влади.

На вальному Варшавському сеймі 1633 р. цілу низку міст було звільнено від поборів і податків і вони отримали підтвердження окремих існуючих привілеїв:

«Лібертація міста Миколаєва і Глинян.

114. Зрозумівши послів з Руського воєводства, що місто Миколаїв сильно знищене через набіги татар та через вогонь, і прагнучи, щоб в якийсь спосіб могли рятуватися тамтешні обивателі, звільняємо їх від усіляких податків на чотири роки; ця лібертація і місту Глиняни має служити [...].

Лібертація міста Києва.

123. Місто Київ зберігаємо при давніх правах і вольностях: війську Запорізькому через великі перешкоди тамтешнім судам не там, а в Каневі від цього часу місце призначаємо. Це ж місто від усіляких податків, мит і сплати водного, наново підвищеного у В[еликому] К[нязівстві] Лит[овському], аби було вільне, постановляємо.

Лібертація міста Бібрки.

132. Зважаючи на велике спустошення через поганські напади на місто Бібрку, яке насправді *funditus*⁸³ знищене і спустошене, на прохання земських послів, для допомоги жителям робимо їх *vigore constitutionis praesentis*⁸⁴ вільними на чотири роки від підвод та усіляких інших податків»⁸⁵.

Такі рішення коронаційного сейму 1633 р. не мають виглядати дивними, бо питання оборони, яка безпосередньо залежала від економічного добробуту міст, було одним із ключових на ньому. Велика увага до зовнішньополітичних проблем була пов'язана з війною з Росією та з турецько-татарською загрозою на південно-східних рубежах держави⁸⁶.

Загалом варто зауважити, що містам на сеймах приділяли чимало уваги. Одним із найважливіших питань тут було питання оборони держави і її кордонів, що виникало на порядку денному найчастіше

елекційному сеймі 1632 р. див.: Жуковський, А. (1969). Петро Могила й питання єдності церков. Париж, С. 87–90; Нагаєвський, І. (1961). Об'єднання Церкви й ідея патріархату в Києві. Торонто, С. 39–42; Даневич, О. (2003). Протестантське питання на елекційному сеймі у Варшаві 1632 р. *Наукові записки НаУКМА. Т. 22. Ч. 1: Гуманітарні науки*. Київ, С. 164–170. Про релігійне протистояння на початку XVII ст., про полеміку й обґрунтування ідеї заспокоєння «релігії грецької» у документах, які розглядалися на сеймах 1632–1633 рр., див.: Михед, О. (2005). Два твори, представлені на захист православних на сеймах 1632–1633 рр.: основні ідеї та проблематика. У *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów*. Lublin, S. 123–139.

з огляду на зовнішню загрозу, і в цьому контексті міста перебували під пильною увагою короля і державних урядовців, під увагою всієї сеймової шляхти. Навіть більше, відповідно до окремих сеймових конституцій ситуативно на міста покладалися повинності, пов'язані з формуванням і забезпеченням посполитого рушення. Важка міжнародна ситуація XVI – першої половини XVII ст. загострила потребу дбати про зміцнення міських укріплень і забезпечення обороноздатності багатьох міст. Однак більшість сеймових постанов мали конкретного адресата і були звернені до окремих міст. Системно питання розвитку і зміцнення міст на сеймах практично не порушували.

References

- Akta grodzkie i ziemskie. (1909). T. XX: Lauda Sejmikowe. T. 1: Lauda Wiszeńskie 1572–1648 r., opr. A.Prochaska. Lwów.
- Bilushchak, T. (2013). Zbroia seredn'ovichnoho L'vova (za aktovymy dzherelamy). *Vis'kovo-naukovyi visnyk*, 19. 3–11.
- Bilushchak, T. (2016). Rol' dokumentiv v informatsiinii komunikatsii mis'koi vlady u pytanniakh rozbudovy ta nalahodzhennia oborony mista L'vova u pershii polovyni XVII st. (na prykladi arkhivnykh dzherel TsDIA Ukrainy u m. L'vovi). *EMINAK: naukovyi shchokvartal'nyk*, 2 (1), t. 1. Kyiv; Mykolaiv. 10–16.
- Danevych, O. (2003). Protestants'ke pytannia na elektsiinomu seimi u Varshavi 1632 r. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Kyiv. T. 22. Ch. 1: *Humanitarni nauky*. 164–170.
- Floria, B. (2005). Pol'sko-litovskaia interventsia v Rossii i russkoe obshchestvo. Moskva.
- Geremek, B. (1970). O grupach marhinalnych w mieście sredniowiecznym. *Kwartalnik Historyczny*. R. LXXVII. Z. 3. Warszawa. 545–546.
- Geremek, B. (2000). Człowiek marginesu. *Człowiek Średniowiecza*, pod red. Jacques'a Le Goffa. Warszawa, 2000.
- Gierowski, J.A. (1982). *Historia Polski 1505–1764*. Warszawa.
- Groicki, B. (1954). Artykuły prawa majdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. Warszawa.
- Hahn, K. (1928). *Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmokowych ruskich od XIV do XVIII wieku*. Lwów.
- Horn, M. (1976). Mniszech Stanisław Bonifacy h. wł (ok. 1580-1644). *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXI/3. Z. 90. Wrocław. 486–487.
- Hrushevs'kyi, M. (1994). *Istoriia Ukrainy-Rusy*. T. V. Kyiv.
- Hurzhi, O. (2012). Statsiia. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 9. Kyiv. 840–841.
- Jaworski, F. (1912). *Królowie Polscy we Lwowie*. Lwów.
- Kamins'kyi, A.S. (2011). *Istoriia Rechi Pospolytoi yak istoriia bahat'okh narodiv 1505-1795*. Hromadiany, yikhnia derzhava, suspil'stvo, kul'tura, per. z pol. Ya. Strikhy. Kyiv.

- Łoziński, W. (1892). Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. Lwów.
- Lypa, K. (2016). Teoriia arkhitektury i mistyka viiny. Kyiv.
- Mykhed, O. (2005). Dva tvory, predstavleni na zakhyt pravoslavnykh na seimakh 1632–1633 rr.: osnovni idei ta problematyka. *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów*, red. A. Gil. Lublin. 123–139.
- Nahaievs'kyi, I. (1961). Ob'iednannia Tserkvy y ideia patriarkhatu v Kyievi. Toronto.
- Narysy istorii Rosii (2007), za red. O. Chubar'iana. Kyiv.
- Orikhovs'kyi-Roksolan, S. (1988). Napuchennia korolevi pol's'komu Syhizmundu Avhustu Stanislava Orikhovs'koho-Roksolana. *Ukrains'ka literatura XIV–XVI st.*, pid red. I.O.Dzeverina ta in. Kyiv. 113–152.
- Orikhovs'kyi-Roksolan, S. (1988). Pro turets'ku zahrozu slovo druhe (do pol's'koho korolia Syhizmunda). *Ukrains'ka literatura XIV–XVI st.*, pid red. I.O.Dzeverina ta in. Kyiv. 88–113.
- Prochaska, A. (1892). Konfederacja 1464 roku. *Kwartalnik Historyczny*. T. VI. Lwów. 728–780.
- Prochaska, A. (1919). Lwów a szlachta. Lwów.
- Sas, P. (2011). Khotyns'ka viina 1621 roku. Kyiv.
- Shelomentsev-Ters'kyi, C., Bilushchak, T. (2013). Stan oboronozdatnosti Lvova u svitli arkhivnykh dokumentiv korolivs'koi kantseliarii seredyny XIV – seredyny XVII st. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. T. 21. Kyiv. 140–147.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1902), pod red. B.Chlebowskiego. T. XV. Cz. II. Warszawa.
- Stanisław Bonifacy Mniszech // <http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=019024>;
- Stanisław Bonifacy Mniszech h. Kończyc // <http://www.sejm-wielki.pl/b/7.775.61>
- Szczerbik, Z. (2002). Sejm koronacyjny Władysława IV w roku 1633 w zamku na Wawelu. Chronologia i miejsce obrad. *Studia Waweliana*. T. 9/10 (2000-2001). Kraków. 205–208.
- TsDIAUL. F. 52. Op. 2. Spr. 716. Ark. 123.
- TsDIAUL. F. 55. Op. 1. Spr. 86. Ark. 14.
- TsDIAUL. F. 132. Op. 1. Spr. 32. Ark. 1-2.
- TsDIAUL. F. 132. Op. 1. Spr. 39. Ark. 1-3.
- TsDIAUL. F. 132. Op. 1. Spr. 42. Ark. 1-3.
- TsDIAUL. F. 132. Op. 1. Spr. 208. 2 ark.
- Volumina Legum. (1859). T. I. Petersburg.
- Volumina Legum. (1859). T. II. Petersburg.
- Volumina Legum. (1859). T. III. Petersburg.
- Volumina Legum. (1860). T. V. Petersburg.
- Zashkil'niak, L., Krykun, M. (2002). Istoriiia Pol'shchi. L'viv.
- Zazuliak, Yu. (2000). L'vivs'ka konfederantsiia 1464 r.: sprobа prozopohrafichnoho doslidzhennia yii uchasnykiv. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka*. T. CCXV: Pratsi Komisii spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin. L'viv. 396–415.
- Zhukovs'kyi, A. (1969). Petro Mohyla y pyttannia yednosty tserkov. Paryzh.

Zimorovych, B. (2002) Potriinyi L'viv: Leopold Triplek, pereklad z lat. N. Tsar'ovoi, komentari I. Myts'ka. L'viv.
Zubryts'kyi, D. (2002). Khronika mista L'vova. L'viv.

Tetiana Hoshko

**THE ISSUES OF THE DEFENCE AND SECURITY
OF RUTHENIAN CITIES IN THE SEJMS
OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN THE 15TH –
FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY**

The difficult international situation and the constant threat of war forced the king and nobility to pay special attention to the issues of state defence. The problem was often discussed at the Sejm sessions, including the question of the defence and order in the cities. Private and small towns, too, were not deprived of attention. Not only townspeople, but also representatives of the nobility, first of all starosta or vice-starosta were often made responsible for strengthening the defence capability of cities. The Sejms considered the building and strengthening of city walls, measures that would prevent their destruction, and providing cities with all necessary to counter hostile attacks. The Sejm constitutions not only exempted cities from some taxes so that the funds were used to strengthen the city walls but also protected them from the possible lawlessness of the nobility. The Sejms also prescribed the duties of the cities in the event of war and their involvement in the pospolite ruszenie. True, despite the difficult international situation, most of the Sejms' resolutions were only addressed to individual cities. In practice, the issues of development and strengthening of cities did not rise in the Sejms systematically.

Key words: city defence, city walls, munition, taxes, libertation, pospolite ruszenie, Sejm, Sejm constitution, border towns.